

Nizârî İsmailîleri'nin Gelir Kaynakları*

Source Of Income Nizari Ismailis

Ayşe ATICI ARAYANCAN**

ÖZET

Büyük Selçuklu topraklarında 1090–1257 yılları arasında varlıklarını koruyan Nizârî İsmailîleri, Türk ve İslam tarihi için önemlidir. Nitekim Selçuklu coğrafyasında yaptıkları faaliyetler ile uzun yıllar ayakta kalmayı başarmışlar, kendilerine ait bölgelere sahip olup, otonom bir yapı kurarak kendi gelir kaynaklarını oluşturmuşlardır. Makalemizde, illegal yollar ile Selçuklu bünyesinde otonom bir yapı kurarak varlıklarını koruyan Nizârî İsmailîlerin vergi, ganimet, hediyeler, tarım, dokumacılık, gibi çeşitli yollardan elde ettikleri gelir kaynakları üzerinde durulacaktır.

ANAHTAR KELİMELER

Nizârî, Selçuklu, Gelir, Vergi, Din

ABSTRACT

Between the years 1090-1257 in the Great Seljuk territory to protect assets Nizar İsmailis, Turkish and Islamic history is important . Indeed, their activities in geography with Seljuklu for many years had managed to remain standing, have their own region and their income sources by establishing a structure of autonomous created. In this article, an autonomous structure within the Seljuk and illegal road building to protect the assets of the various ways Nizar İsmailis will focus on sources of income

KEY WORDS

Nizari, Seljuks, Income, Tax, Religion

* Bu makale, I. İktisat Tarihi Kongresinde sunulmuş (2007) "Hasan Sabbah ve Halefleri Döneminin Gelir Kaynakları" adlı bildiri metninin genişletilerek ve yeni kaynaklar eklenerek yazılmış hâlidir.

** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Giriş:

Din olgusu, toplumların hayatını daima etkilemiştir. Siyasî, ekonomik ve psikolojik etkileri olan bu süreç medeniyetler için bazen birleştirici bazen de yıkıcı bir takım sonuçlara yol açmıştır. Öyle ki savaşlar, iç çatışmalar hatta ayrıkçı hareketler bu süreçte kaçınılmaz olmuştur. Nitekim dini bir hareket olarak ortaya çıkan Nizârî İsmâîlîleri de Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu etkilemiş, mevcut düzeni sarsmış ve adeta devlet içinde otonom bir yapı kurup, çalkantılara neden olmuştur. Özellikle Selçuklu coğrafyasında yaptıkları faaliyetler dikkate değerdir. Büyük bir coğrafyaya sahip olan Selçuklu İmparatorluğunun sınırları, Orta Asya'dan, batıda Ege ve Akdeniz sahilleri, kuzeyde Aral gölü, Hazar Denizi, Kafkasya ve Karadeniz, güneyde Arabistan yarımadası ve Umman denizine¹ kadar uzanmaktaydı. Bu geniş alan üzerinde Nizârîler, Hasan Sabbah öncülüğünde önceleri İran daha sonra Suriye bölgesinde varlığını sürdürmüşlerdir. Yaptıkları propaganda faaliyetleri ile imparatorluğu derinden etkilemişlerdir.

Hasan Sabbah, eski İsmâîlî düşüncelerini yeniden canlandırdığı için onun kurduğu yeni yapıya "Davet-ül Cedide" denilmiştir. Bu yeni davette amaç, geniş kitlelere "Ta'lim doktrinini"² ulaştırmaktır. Nizârî İsmâîlîliği'nin inançsal, felsefi temeli olan ve Hasan Sabbah tarafından geliştirilen "Ta'lim doktrinini" yayma çabaları, başlangıçta dinî bir amaçla ortaya çıkmış ise de gittikçe yaygınlaşan propaganda çalışmaları ile zaman içinde siyasî bir tavır kazanmıştır. Bu çerçevede söz konusu siyasî ve dini tavrın gelişimini özetleyebiliriz. Hasan Sabbah Fatimi İsmâîlî dâîsi olarak Mısır'da bir süre yaşadıkdan sonra H.475/M.1082'de İsfahan'a gitmiş ve dokuz yıl İran'da kalmıştır, İran'da kaldığı sürede, çeşitli bölgeleri dolaşarak İsmâîlîliğin propagandasını yapmıştır.³ İlk olarak Kirman ve Yezd'e oradan Huzistan'a, daha sonra Damgan'a geçmiş, o bölgelerde İsmâîlî faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha sonra, Deylem bölgesinde İsmâîlîliği yaymaya başlamıştır. Deyleman dâîliğine getirilen Hasan Sabah, Alamut kalesini ele geçirmek için planlar yapmaya başlamış, Kuzey İran'a yani

¹ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 2004, s. 1.

² Allah'ı tanıma ve hakikati anlamak akıl ve nazarla değil, ancak masum bir imamın öğretisi ile mümkün olduğuna inanılan anlayıştır.

³ Heinz Halm, *The Fatimids and Their Traditions of Learning*, I.B. Tauris, The Institute of İsmâîlî Studies, London, 1997, s. 59., Müstevfi, *Nüzhel'ül Kılûb*, Tahran, 1913, s. 41 İran bölgesinde Hasan Sabbah'tan başka El-Kirmani, El-Muayyed al Şirazi, Nasır-i Hüsrev hepsi ayrı ayrı dâîlik yapmıştır.

Hazar Denizi kıyılarında Gilan ve Mazenderan gibi dağlık bölgelerde çalışmalarını hızlandırmış ve burada tam üç yıl çalışmıştır. İsmâîlî mezhebinin propagandasını yapmış, halkı İsmâîlîği davası etrafında toplamak için o bölgelere yeni dâîler göndererek etkisi altına almıştır. Nihayetinde Büyük Selçuklu toprakları içinde olan Rudbar vadisinde bulunan “beldetü'l-ıkkal” dediği Alamut'u kendisine merkez olarak seçmiştir.

Propaganda yöntemi ile yayılan Nizârî İsmâîlî merkez olarak Alamut'u seçtikten sonra teşkilatlanmaya önem vermiştir. Teşkilatlanma ve bir devlet olabilmek için gerekli olan bütün alt yapıları oluşturmaya başlamıştır. Bunun için önce bir dâî teşkilatı kurmuş, coğrafyasını genişletmiş, edebiyata ve dile önem vermiş ve gelir kaynakları oluşturmuştur. Bilindiği gibi çeşitli kaynaklarda ve araştırmalarda Nizârî İsmâîlîleri “teşkilat, devlet, tarikat, düzen, mezhep, fırka, cereyan, hareket” vs. gibi sıfatlarla tanımlanmak istenmiştir⁴. Ancak tam olarak devlet kuramayan, aynı zamanda dinî amaç uğruna yola çıkan, dağlık ve kayalık bölgeleri mekân seçerek dağınık bir coğrafyayı benimseyen, çeşitli suikastlar yapan, buldukları bölgelerde İsmâîlî olmayan ve halka huzur vermeyen Nizârîler, Selçuklu topraklarında bazı bölgeleri ve kaleleri ele geçirmelerinden dolayı Selçuklu devleti bünyesinde iç devlet gibi varlığını korumuşlardır. Dolayısıyla bunlar için tam olarak nasıl bir terim kullanılması gerektiği meselesi de tartışmalıdır. Bu nedenle böyle bir durumda Selçuklu imparatorluğu bünyesinde otonom bir yapı kuran Nizârî İsmâîlîleri'nin gelir kaynakları nelerdir, nerelerden gelir sağlamışlardır mevzuları bir merak konusudur.

Bu çerçevede hadiseye baktığımızda Nizârî İsmâîlîleri illegal olarak vergi, haraç, ganimet toplayıp, suikast yaparak hazineye gelir sağlarken, tarım, dokumacılık ve hayvancılık yaparak üretime dönük faaliyetler de bulunmuş, propagandalarını ayakta tutmaya çalışmışlardır.

⁴ Mesela Mehmet Altay Köymen İsmâîlîleri “hareket” olarak, Osman Turan ise İsmâîlîleri “teşkilat”, İsmail Kaygusuz ise “devlet” olarak nitelendirmiştir. Yine Farhad Daftary gibi batılı araştırmacılar İsmâîlîleri “devlet” olarak, Bernard Lewis ise “Haşîşiler” adlı çalışmasında “radikal bir tarikat” olarak zikretmektedir. İsmail Kaygusuz ise “Hasan Sabbah ve Alamut” adlı çalışmasında da İsmâîlîyye inancı ve devleti olarak kullanmıştır. Sonuç olarak İsmâîlîlerin Şii koluna mensup süreç içinde değişime uğramış bir harekettir. Ve Sultan Sançar ile yaptıkları anlaşma sonucunda bir takım şartlar altında âmam verilmiştir.

1.Gelir Kaynakları:

a. Nizârî İsmâîlîleri'nin Çeşitli Yollar ile Müslüman ve Hristiyan Halktan Aldığı Vergiler:

Nizârî İsmâîlî gelir kaynaklarından en önemlisi çeşitli yollar ile halktan alınan vergilerdir. Bunların başında müritlerden alınan vergiler gelmektedir⁵. Bu vergi Nizârî İsmâîlî teşkilatı bünyesinde bulunan dâîlerin aracılığıyla alınmaktaydı. Dâî, tacir ve zanaatkâr kılığında şehrin bir mahallesine gelip yerleşir ve insanları iyice tecrübe ettikten sonra uygun gördüğü kimseleri İsmâîlî mezhebine davet ederdi. Gerektiğinde onların derecelerini yükseltir ve üstlerinden yükünü kaldırtırdı⁶. Uygun gördüğü kişiye yani müritte talim doktrini anlatmaya başlar, mürid olmak isteyenlerden her aşama için 12 dinar vergi alırdı. Bu olay Muhammed Hammadi b. Malik b. Ebufedâî'in Keşfü Esrar-il -Batıniyye ve Ahbar-il Karamita adlı eserinde şu şekilde geçmektedir: "Dâî ibadet ve takvası mütevazı hayatıyla kendini tanıtır, çevresindeki kimseler ile ilişkiler kurup, konuştuğu kimseleri tarttıktan sonra, içlerinden gizli gerçeklere ilgi duyanları ve özellikle cahil olanları seçer ve ona İsmâîlî gerçeklerini anlatmaya başlardı⁷. Önce namaz ve zekâtın Bâtınî manasını öğretip telkinde bulunur, daha sonra telkinleri kabul eden müride "Allaha yakınlık kazandıracak bir sadaka(vergi) ver ki, ermeğe sana bir merdiven ve kurtuluşa vesile olsun ve biz de sana mevlamızdan namazları senin üzerinden kaldırmasını ve bu ağır yükü senden indirmesini isteyelim" der. Müritte dâîye çıkarıp 12 dinar verir. Dâî 12 dinar alıp imama götürür ve 'filan kulun namaz ve zekâtın manasını anladı, onu bu yükten kurtar' derdi. O da: 'Ben ondan namaz yükünü kaldırdım' deyip, üzerlerinde olan yük ve köstekleri kaldır ayetini okurdu⁸. Aynı şekilde 12'şer dinar karşılığında şahuslar, oruç, içki memnuniyeti ve taharetten de kurtulurlardı⁹. Bunun için ise aynı dâî müride oruç üzerine telkinde bulunur ve der ki: "Fidyeyi ver ki erişmene merdiven ve vesile olsun. Mevlamızdan orucu senden kaldırmasını isteyelim" der. Bu sözün üstüne mürid 12 dinarı verir. Davetçi onu imam ya da mevlana dediği kişiye götürür ve "Mevlana! Kulun falan orucun hakiki manasını belledi. Ona Ramazan'da yiyip içmeyi helal kıl" der. Mev-

⁵ Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, İletişim Yayınları, (Çev Hüseyin Hatemi) , İstanbul, 1986, s.45

⁶ Heinz Halm, *age.*, s.18 .

⁷ Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, (Çev. İsmet Kayaoğlu), A.Ü İlahiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, s.142.

⁸ Ş.M.Günaltay, *Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İç yüzü*, Yazan: Muhammed Hammadi b.Malik b. Ebufidal Diyanet İşleri Yayanları, Ankara,1948,s. 42.

⁹ Ahmet Ateş, "Bâtınîye", s *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1949, s.341.

lâları: “Davetçiye sırlarımıza karşı bu müride güvenip emin oldun mu?” der. Davetçi de “evet” deyince. Mevraları: “Ben de oruç ödevini üzerinden kaldırdım” der. Dâî bir süre sonra yine kişinin yanına gelir ve : “Şimdiye kadar mezhepten üç derece tanıdın şimdi de taharetin hakiki manasını öğreneceksin bunun içinde 12 dinar vermen lazım” der. Kişi taharetinde hakiki manasını anlayınca 12 dinarı çıkarıp verir. Daha sonra yine 12’şer dinar karşılığında artık akıl yolu ile cennete girme zamanının geldiğinden bahsederdi¹⁰. Yine İsfahan yakınlarında davethane kuran İbn Attaş’ın oğlu Ahmet bölgede tam otuz bin kişiyi Nizârî İsmâîlîğine kazandırmış, mürid olarak İsmâîlîği mezhebine katmıştır ve bu bölgeden Selçuklu hazinesini zarara uğratacak, kendi hazinelerini güçlendirecek vergiler toplamışlardır¹¹.

Alınan diğer bir vergi ise Selçuklu köylülerinden İsmâîlîği mezhebini kabul etmedikleri için alınan vergilerdir. Nizârî İsmâîlîleri Davet’ül Cedide fikrini yaymak için zaman zaman masum Selçuklu halkının üzerine saldırmıştır. Fikirlerini kabul etmeyen köylü halkın malını gasp edip, eziyet etmiş yada öldürmüşlerdir. Bu eziyetten vazgeçmenin karşılığı olarak sultana ait köylere ve halkın hayvanlarına, evine, tüm mal varlıklarına vergi koyup tahsil etmişlerdir. Bu yüzden sultan kendine ait köylerden, halk da kendi emlakından istifade edemez olmuştur¹². Buna en iyi örnek İbn Attaş’ın İsfahan’da kalede hükmünü sürdürürken, rasgele her tarafa saldırıp, yağmalaması ve halkın onun şerrinden kurtulmak için vergi vermeyi kabul etmesi¹³ verilebilir.

Halktan ve yoldan geçen tüccarlardan alınan diğer bir vergi ise yol vergisidir. Güvenli bir şekilde seyahat edebilme ve yol emniyetinin sağlanması açısından ulaşım önemliydi. Nizârîler de sahip oldukları kalelerin etrafını koruma altına alıp, aslında Selçuklu toprakları olan ancak kendine mal ettiği bölgelerden yol vergisi almıştır. Buralar genellikle elde ettikleri yada yaptırdıkları kalelerin çevresinden geçen yollardır. Örneğin Girdkuh kalesinin eteğinden geçen kervanlardan bir miktar vergi almışlardır. Nizârî İsmâîlîleri tarafından yapılan suikast uyarısından korkan Sultan Sancar onlara ait Kurmuş bölgesinde bulunan mülklerin haracından 3 bin dinar eksiltmiş ve Girdkuh eteğinden geçen yolculardan da yol vergisi almalarına izin vermiştir, hatta alınan bâctan onlara veri-

¹⁰ Ş.M.Günaltay, *age.*, s. 42-43.

¹¹ Farhad Daftary, *Muhallif İslam’ın 1400 Yılı İsmâîlîler : Tarih ve Kuram*, (Çev.Ercüment Özkaya), Ankara, 2001 s. 393.

¹² İbn’ül Esir, *El Kâmil Fi’t –Tarih Tercümesi (İslam Tarihi)* , (Çev.Abdülkerim Özeydın), C. 10-11, İstanbul, 1987,s.346.

¹³ Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah’ın Cennet Fedâileri*, İstanbul, 1975, s. 54; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşahı Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul,1953,s. 212.

lecek olan miktarı da belirlemiştir¹⁴. Bugün iç gümrük vergisi olarak nitelendirilen bu vergi Büyük Selçuklu İmparatorluğun da cevaz-ı rah yada bâc bedraga vergisi olarak geçmektedir¹⁵. Burada bir nevi yol müsaadesi vergisi gibi düşünülen cevaz-ı rah dikkati çekmektedir. Görüldüğü üzere Nizârî İsmâîlîleri önceleri illegal sonraları legal olarak yol vergisi almışlardır.

Diğer bir gelir kaynağı ise birçok Hristiyan yöneticiden çeşitli biçimlerde cizye adı altında alınan vergilerdir. Nizârî İsmâîlîleri'nin Frenk ve Rum şahlarından aldıkları cizyeler buna örnektir. Bu durum Cuveynî'nin eserinde: “*O mel'unların korkusundan sararıp solan cizye veren ve bu yaptıklarından ar duymayan Frenk ve Rum şahları bu olaydan mutlu olmuşlardır*”¹⁶ diye geçmektedir.

Nizârî İsmâîlîlilerin halktan çeşitli yollarla aldıkları vergilerden yukarıda bahsettik. Bilindiği gibi vergi kelimesiyle ifade ettiğimiz konular aslında bazı mükellefiyetlerdir. Bunlar genellikle maddi olarak alınır. Bu maddi karşılık ya üretilen mal ya da paradır¹⁷. Bu noktada alınan verginin Nizârî İsmâîlî teşkilatında hangi kalenin hazinesinde toplandığı, kime verildiği, hangi idari kalemlere sunulduğu sorusu akla gelmektedir. Toplanan gelirler, bir kalenin kendi ihtiyaçlarına sarf olunduğu gibi merkezi idare olan Alamut kalesi için de kullanılmaktaydı. Verginin doğrudan alındığı yerler ise şehir, kasaba, kalelerin civar bölgeleri veya mıntıkaları. Yani Büyük Selçuklu toprakları içinde yapısını kuran Nizârî İsmâîlîleri, Selçuklu tebâsının kendi devletine ödemesi gereken vergiyi zaman zaman kendi teşkilatına ödetmişlerdir. Bu hususların yanında İsmâîlîliği kalelerinin içinde dükkân, pazar, çarşının olup olmadığını, sosyal hayatın nasıl olduğunu ve buralardan ne tür vergiler alınıyor du? gibi sorulara ne yazık ki kaynak yetersizliğinden dolayı cevap veremiyoruz.

b. Hediyeler ve Ele Geçirilen Ganimetler:

Bu dönemde alınan ve verilen çeşitli hediyeler Nizârî İsmâîlîlerinin hazinesinin zenginliğini gösteren en önemli unsurlar arasındadır. Nitekim hazineyi besleyen gelirlerin en değerli ve en yüklüsü kral, baron ve sultanların gönderdikleri hediyelerdi. Nizârî Fedaîleri tarafından öldürülmekten korkan civar

¹⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşa*, (Çev.Mürsel Öztürk), Ankara 1999,s.547 .

¹⁵ Tuncer Baykara, “Selçuklularda Vergilere Dair,” *IX.Türk Tarih Kongresi*, 1988, s. 689.

Örneğin Tuncer Baykar'a çalışmasında “*Bir müsellemlik vesikası verilen zatın gittiği ve geldiği yerde alıp satmada bütün hukuk bâc bedraga ve cevâz-ı râh'tan muaf müsellemler olması amirdir*” diye bahsetmiştir.

¹⁶ Cuveynî, *age.*, s.511. Her ne kadar Cuveynî bu şekilde belirtmiş olsa da durumun böyle geliştiğine pek ihtimal vermemekteyiz.

¹⁷ Tuncer Baykara, *agm.*, s. 688.

devletlerinin kral ve baronları Alamut'a değerli hediyeler göndermişlerdir¹⁸. Örneğin 1227'de Kutsal topraklara yeni bir Haçlı seferini başlatan Alman İmparatoru II. Fredirick, Suriye Nizârîleri'nin lideri Meceddedin'e gönderdiği elçilerle tam 80 bin dinar tutarında armağanlar göndermiştir¹⁹. Yine Meceddedin, 1237 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat'a elçi göndererek Alamut'a gönderdiği iki bin dinarlık yıllık verginin bundan böyle kendisine gönderilmesini istemiştir. Bu arada Erran ve Azerbaycan emiri Muzaffereddin Özbek ile Alamut Efendisi III. Hasan arasında bir dostluk oluşmuştur. Özbek Irak Acem'de bağımsızlık iddiasına kalkışan yardımcısı Mengli'nin üzerine yürümeye karar vermiş ve III. Hasan ordusunu alıp yardıma gitmiştir. Özbek, Azerbaycan'da kendi sarayında konuk olarak ağırladığı Alamut Efendisine büyük saygı göstermiş ve askerlerinin masrafını kendi kesesinden karşılamıştır²⁰. Yine Hasan Sabbah'ın haleflerinden Alâaddin Muhammed döneminde verilen ve alınan hediyeleri de buna örnek verebiliriz. Celeleddin Harizmşah beş fedâyî diri diri yaktırmıştır. Alamut'ta bu olayı çok ciddiye alan İsmâîlîler karşılık olarak hemen Celeleddin Harzemşah ile yüzleşirler. Alaadin Muhammed elçisi Salahadiin'i Barhana'daki vezir Şeref al-Mülk'e gönderir. Ve İsmâîlî elçisi : "Beş fedâîmizi yaktığınız, onların her biri için on dinar kan hakkı ödemek zorundasınız " der. Bu sözler Şeref al-Mülk'ü bir eylem ve düşünce koyamayacak kadar büyük dehşete düşürür ve çok korkar. O bolca hediyeler ve şahane onurlandırmalar ile birlikte elçiye başka değerli şeyler de verir. Sultan'ın hazinesine getirmeyi teklif ettikleri otuz bin dinar yıllık vergilerini on bine indirdiğini bildiren bir resmi mektup yazdırır, Şeref al-Mülk bu belgeyi mühür ile onaylar ve elçiye verir"²¹.

Bolca hediye kabul eden Nizari İsmaili yöneticilerinin kendileri de zaman zaman önemsedikleri kişilere hediyeler vermiştir. Örneğin Nasavi, Alaaddin Muhammed'in yanına gittiğinde aldığı hediyeleri "Allaaddin Muhammed bana çok cömertçe davrandı. İki kere aynı miktarda armağanlar ve onur giysileri verdi. Kendisi çok saygıdeğer ve onurlu bir adamdı. Benim üzerime giydirdiklerinin değeri aynı ve nakdi (eşya ve parasal) olarak üç bin dinar civarındadır. Bize bu değer karşılığında verdiği iki takım onur giysisi şunlardır: Saten kumaştan bir kaftan, bir başlık, biri satenden çizgili ve diğeri Çin krepinden bir kürk ve şapka, iki dinar ağırlığında kemer, yetmiş elbiselik kumaş parçası, askeri gereçler eksiksiz yani tam takım eyerleriyle iki at, bin altın dinar değerinde dört eyer, üstü kumaş örtülü at ve takım elbiseme uygun otuz

¹⁸ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi (Harikalar Kitabı)*, (Çev İşıık Ergüden), İstanbul, 2003, s.122.

¹⁹ Farhad Daftary, *age.*, s. 449.

²⁰ Farhad Daftary, *age.*, s.437.

²¹ İsmail Kaygusuz, *Nizârî İsmâîlî Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut (Öğretisi, Tarihi, Felsefesi)*, İstanbul, 2004, s. 141

kadar onur cübbesi"²² şeklinde anlatmıştır. Yine Hasan Sabbah'ın haleflerinden Rukneddin Meymundiz Kalesindeki hazinesinden kıymetli bir hediyeyi padişaha sunduktan sonra geri kalanları askerlere dağıtmıştır²³. Başka bir örnekte ise Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sancar Irak Selçuklu devleti olayları ile ilgilenirken Sultan Sancar'a bağlı bir grup emir Erkuş'un komutasında harekete geçerek Horasan da İsmâîlîlerin elinde bulunan Girdkuh kalesini kuşatmıştır. Uzun süre devam eden kuşatma sonucunda İsmâîlîler çok zor durumda kalmıştır. Kale tam ele geçirilmek üzereyken Emir Erkuş kuşatmayı terk etmiştir. Rivayete göre Emir Erkuş İsmâîlîlerden aldığı çok değerli altın, mücevher ve paralar karşılığında kuşatmadan vazgeçmiştir.

Bu hediye alıp vermeler aslında Nizârî İsmâîlî hazinesinin zenginliğini göstermektedir. Aynı zamanda ticaret alanında da faaliyetler bulunduğu da kanıttır. Yukarıda geçen Çin krepinden kürk, şapka, cübbe, saten kumaşlar vs. yani başka ülkelerden ithal edilmiş olan ticaret eşyaları ticari alışverişin yapıldığını gösterir. Yani dışarıdan ithal edilen bu eşyalar aslında iç dış ticaretin aktif bir şekilde sürdüğünün göstergesidir. Ayrıca İsmâîlî gruplar tarafından ele geçirilen savunmaya elverişli arazi parçası Dar ül Hücreler'de yaşayan Alamut döneminin dağlılar, köylüler ve kentli gruplardan oluşan Nizârî cemaatinin²⁴ mutlaka kendi aralarında başka ticari faaliyetlerinin bulunduğu varsayılmaktadır.

Alınan ve verilen hediyelerin yanı sıra hazineyi besleyen en önemli gelir ganimetlerdir. Kaynaklarda etraftan topladıkları deve, sığır, davar, merkep ve v.b. gibi diğer ganimetlerin²⁵ varlığından bahsedilmektedir. Horasan ve Huzistan'daki bazı kalelere yerleşerek ticaret ve hac kervanlarını da açıktan basarak soyup ganimet elde etmişlerdir²⁶. Aynı şekilde, İsfahan'da şehrin muhtelif yerlerine dağılarak, kendilerine muhalefet edenlerin, güçlerinin yettiği şahısların mallarını gasp edip öldürmüşlerdir²⁷. Yine, Beyhak yöresinde bulunan Turayşit kasabasındaki İsmâîlîler harekete geçmiş ve o bölgede geniş çapta yağma ve talanda bulunmuşlardır. Pek çok kişiyi öldürmüş mallarını yağma etmiş, kadınları esir almışlardır²⁸.

²² İsmail Kaygusuz, *age.*, s. 141

²³ Cuveyni, *age.*, s.508.

²⁴ Farhad Daftary, *age.*, s. 389.

²⁵ Bernard Lewis, *age.*, s.59.

²⁶ Osman Turan, *age.*, s.228.

²⁷ İbnü'l Esir, *age.*, c.10, s. 259

²⁸ İbnü'l Esir, *age.*, c.10,317; Bernard Lewis,a.g.e,s.51.

Halktan zorla aldıkları ganimetlerin yanında savaşlardan topladıkları ganimetlerde hazineyi beslemiştir. Örneğin Sultan Muhammed Tapar, İsmâîlî kalesi Alamut'u ikinci kez kaleyi kuşatmaya almıştır. 9 ay kuşatma altında kalan Nizârî İsmâîlîleri açlıktan kale içinde perişan olmuşlardır. Sultan Muhammed Tapar'ın ölüm haberinin üzerine kuşatma sona ermiş, sefalet içinde kalan İsmâîlîler ise askerlerin bıraktıkları şeylere hücum etmişlerdir. Alamut halkı hazineye 200 bin dinardan daha fazla kıymetli eşya ve erzak nakletmiştir²⁹.

c.Üretim Sektöründen Elde Edilen Gelirler:

Nizari İsmailileri propagandalarını ayakta tutma ve kendi halkının geçimini sağlamak için tarım, dokumacılık ve hayvancılık gibi üretim sektöründe yer alan unsurlara da önem vermişler ve bir takım girişimlerde bulunmuşlardır

c.1 Tarım:

Üretim sektörünün en başında tarımsal faaliyetler ile elde edilen ürünler gelmektedir. Tarımsal üretime dair açık bir bilgi olmasa da ilgili sektörün var olduğunu biliyoruz. Hasan Sabbah Alamut kalesini ele geçirdikten sonra kaleyi yenileme çabalarına başlamış, ambarlarını ve su kaynaklarını genişletmiştir. Taşların ve kayaların içinde çeşitli uzunlukta ve genişlikte taş ve kireç kullanılarak büyük hacimli su depoları ve yiyecek depoları yapmışlardır³⁰. Bazı sıvı ve katı yiyecekleri oradaki depolarda bozulmadan muhafaza etmişlerdir. Alamut vadisinin sulama sistemini mükemmelleştirip tarımsal üretimi artırmış, vadiye pek çok meyve ağacı diktirmiştir. Su ve yiyecek gereksinimi için sarnıçlar ve ambarlar yaptırılmıştır. Vadi içindeki tarlaları sulamak için su kanalları açtırılmıştır. Benzer şekilde Buzurg Ümmid de Lamsar kalesini ele geçirdikten sonra, kaleyi sağlamlaştırmış, su şebekesi ve sarnıçlar yaptırarak³¹ tarım yapılmasını desteklemiştir.

Nizari bölgesi olarak bilinen Girdkuh ve çevresi Mansurabad olarak bilinen Alamut kalesi tarım için en verimli bölgelerden birkaç tanesidir ve bu bölgelerde aktif tarım yapılmıştır. Cuveyni'nin eserinde geçen "*Nizam'ül Mülk Ahmed derhal harekete geçerek Alamut'u oranın yanında ve Andic'in sahilinde bulunan Ustuvand'ı kuşatmıştır. Uzun süren savaşlardan sonra Alamut'takilerin tahıllarını (galle) yok etti*"³² cümlesi bölgede tarım yapıldığına kanıttır. Nizârî İsmâîlîleri, yerleştiği bütün kalelere kendi düzenlerini kurup, civarında sebze ve meyve

²⁹ El-Bundari, *age.*, s. 11.

³⁰ Cuveyni, *age.*, s.574.

³¹ Farhad Daftary, *age.*, s. 382.

³² Alaaddin Ata Melik Cuveyni, *age.*, s.545.

yetiştirmeye uygun olan kalelerden istifade ederek kendi ihtiyaçlarına yetecek kadar çeşitli zirai ürünler yetiştirmişlerdir. Alamut'ta "Cennet bahçesi" denilen yani Hasan Sabbah'ın kalenin etrafına kurduğu meyve bahçelerinin varlığından söz edildiğini biliyoruz. Bu örnek de kalelerde meyve bahçelerinin varlığının ispatıdır. Hatta kalelerin etrafında da bir takım mahsuller bulunmaktadır³³. İbn Batuta'ya göre kurutulmuş meyve üretimi ihraç edilecek kadar önemlidir³⁴. Marco Polo da eserinde bu meyve bahçelerinden bahsetmiştir. Bu dönemde haşhaş ve şarap kullanımı da mevcuttur. Buradan yola çıkarsak bölgede haşhaş ve üzüm bağlarının olduğunu varsayabiliriz. Ancak Nizârî İsmâillerin coğrafyasının önemli bir bölümü dağlık ve kayalık arazilerdir. Bu nedenle ekilebilir alanların azlığı söz konusudur ve üretimde çeşitlenme çok azdır. Bu açıdan baktığımızda geçimlik küçük topluluk ekonomilerinin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü dışarıya ihracat yapabilecek ve bundan kar sağlayabilecek kadar çok üretim yapabilecekleri tarım alanları yoktur. Kendilerini doyurabilecek kadar tarımla uğraşmışlardır. Yine kaynaklarda tarım aletleri kullanımı, tarımda verimliliği artırma gibi sulama dışında tarımsal faaliyetlerin varlığına rastlanmaktadır.

c.2 Hayvancılık:

Nizârî İsmâîlîleri tarımın yanı sıra hayvancılık ile de meşgul olmuşlardır diyebiliriz. Özellikle Alamut Vadisinde geniş meralar bulunmaktadır. Kaynaklarda etraftan topladıkları deve, sığır, davar, merkep ganimetlerin³⁵ varlığından bahsedilmektedir. Bu hayvanların bir kısmından halk temel gereksinimlerini karşılarken hayvancılıktan elde ettikleri yün ve yapağı ile de dayalı olarak dokumacılık ile meşgul olmuşlardır. Yine bu hayvanlardan hayvansal gıdalar elde edip depolarda saklamışlardır.

c.3: Dokumacılık:

Bu dönemde görülen sektörlerden bir diğeri ise dokumacılıktır. Hasan Sabbah Alamut kalesi kuşatıldığı dönemde iki kızı ve karısını Girdkuh'a gönderir Ve reis Muzaffer'e davamıza yardımcı olmaları için bu kadınlara ip eğirt, dikiş diktirir. Ancak o işi yaparlarsa, onlara ücret öde diye mektup³⁶ yazmıştır. Buradan anlaşıldığı üzere kalelerin içerisinde dokumacılık ve dikiş üzerine faaliyetler bulunmaktadır. Muhtemelen ganimetlerden elde ettikleri koyun, keçi

³³ Bernard Lewis, *age.*, s.59.

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul,1986,s.137.

³⁵ Bernard Lewis, *age.*, s.59.

³⁶ Cuveyni, *age.*, s.545., Farhad Daftary, *age.*, s.404.

vs. gibi hayvanların yünlerinden yararlanarak kadınlar tarafından üretim yapılmaktadır. Ayrıca burada emeğin ücretlendirilmesinden de bahsedilmektedir. Buradan yola çıkarak üretim araçlarına sahip bir üst sınıf ile bunlar için çalışan bir alt sınıfın olduğu söylenebilir. Ayrıca ekonomik anlamda paylaşım ve iş bölüşümü ilişkilerinden bahsetmek de çok zor.

c.4.Sanayi Kolları:

XI.-XIII. yüzyıllar arasında sanayi kolları olarak madencilik, dericilik vb. alanlarda faaliyetler olduğunu bilmekteyiz. Ancak Nizari İsmaililerin söz konusu sanayi kollarında üretim yaptıklarına dair net bir verimiz yoktur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Alamut kalesinin içinde çeşitli uzunlukta ve genişlikte taş ve kireç kullanılarak büyük hacimli su depoları ve yiyecek depoları yapıldığından³⁷söz etmiştik. Bu depoların yapımında taş ve kireç kullanılmıştır. Bu taşları ve kireçleri çıkardıkları bir maden ocağı olabilir yada bu maddelerin ticaretinin yapıldığı muhtemeldir.

Diğer sanayi dalları olan dericilik, silah sanayi vs. gibi alanlarda üretim yapıldığına dair kaynaklarımızda herhangi bir örneğe rastlanmamaktadır. Ancak yaşadıkları dönem düşünüldüğünde özellikle dericilik Selçuklu İmparatorluğunda çok önemli bir sektördür. Ve ganimetlerden elde ettikleri hayvanların derilerini küçük miktarda satıyor olabilirler.

d. Dayanışma:

Nizârî İsmâîlîleri propaganda faaliyetlerini sürdürebilmek ve ekonomiyi ayakta tutmak için kadın erkek mücadele verip, çeşitli gelir kaynakları oluşturmuşlardır. Hata dayanışma çerçevesinde kendi aralarında para toplayıp merkez hazineye yollamışlardır. Örneğin Ahmet b. Abdülmelik b. Attaş Şahdiz Kalesinin dizdarı ile arkadaş olmuş ve o ölünce kaleyi ele geçirmiştir. Ona destek olmak ve propagandanın devam edilmesi babında İsfahan'daki İsmâîlîler ona taç giydirmiş ve aralarında para toplayarak ona göndermişlerdir.

e.Para Kullanımı:

Bilindiği gibi ekonominin en önemli unsurlarından biri paradır. İnsanlık tarihinde para ekonomik faaliyetin gelişmişliğini gösteren en önemli araçlardan biridir Nizari İsmâîlîlerin gelir kaynaklarını ele aldığımızda dikkatimizi çeken bir diğer husus acaba onlara ait bir paranın var olup olmadığıdır. Girdkuh kalesine giden Hasan Sabbah'ın kızlarına ve karısına ücret ödenmesi söylenmiştir.

³⁷ Cuveyni, *age.*, s.574.

Onlara ücret öde sözü de ilginçtir. Bu ücreti ne ile ödemişlerdir. Nizârî İsmâîlîleri ödemeleri takas ticareti ile mi yapıyordu, Selçuklu parası mı kullanılıyordu yoksa kendilerine ait para bastırmışlar mıydı? gibi bir takım sorular aklımıza gelmektedir. Bu önemli bir durumdur. İlegal yollarla büyük Selçuklu İmparatorluğu topraklarında var olmayı başarabilen Nizârî İsmâîlîleri tüm bu ekonomik faaliyetlerini ne ile yapmaktadır.

Nizârî İsmâîlîleri muhtemelen Selçuklu topraklarında ele geçirdiği bölgelerde yine Selçuklu paraları kullanmıştır. Ancak bir süre sonra kendi paralarını bastırmışlardır. Bunlara ait ilk para 1966'da Newyork Amerikan Nüvizmatik Derneği'nin 1158 yılında basılmış çok nadir paralar ele geçirmesi ile ortaya çıkmıştır. George C. Miles'in yazdığı Coins of the Assassin of Alamut makalesine göre "Paralardan birinin çapı 14mm. ağırlığı 0,65 gr.dır. Ön yüzünde "Muhammed bin (Kiya) Buzurg Ummid" yazılı, çevresinde ise basıldığı yer, darp-hane adı "Kursi al-Daylam" ve 553 A.H. (1158) tarihi açık bir biçimde kazanmıştır. Arka yüzünde "Ali tanrının dostudur (Aliyyü Veliyullah)" Şii formülü ile başlayan yazının sonraki üç satırdan "al-Mustafa li-dinillah, Nizâr" (Tanrı dini için seçilmiş Nizar) okunmaktadır. Bu üç satır kenar yazıtındaki "Amir al-mü'minin salâvat (tanrının inayetleri kutsamaları onun (Ali)ve en saygı değer kişilikler olan soyundan gelenler üzerine olsun) sözleri tamamlanmaktadır³⁸. Bu nüvizmatik kanıt aslında Nizârî İsmâîlîlerin zaman içinde kendi ekonomik politikasını oluşturduğunu, hazinayı besleyecek legal yada illegal yollar bulduğunu, üretim ve dış ticarete dönük hareketliliğin var olduğunu ortaya çıkarırken, Nizârî İsmâîlî ekonomisinin ve gelir kaynaklarının gelişmişliğini göstermektedir.

f.Sonuç:

Propaganda ile geniş bir coğrafyada faaliyetlerini sürdürmüş olan Nizari İsmâîlîleri varlıklarını korumak ve devletleşebilmek adına çok iyi bir örgütsel yapı kurmuşlardır. Kurdukları bu yapıyı korumak adına birçok devlet adamına suikastlar düzenleyip, dailer aracılığıyla halkı etkilemeye çalışmışlardır. Bunun yanı sıra gizlilik içerisinde yürüttükleri propaganda faaliyetleri çerçevesinde dağlık arazileri ve kale içlerini tercih ederek zor bir coğrafyada varlıklarını sürdürüp, geçimlik küçük topluluk ekonomileri oluşmuştur. Dışarıya ihracat yapabilecek ve bundan kar sağlayabilecek kadar çok üretim arazileri bulunmaz iken, ticaret ve diğer ekonomik faaliyetlerin çokluğu söz konusu değildir.

³⁸ İsmail Kaygusuz, *age.*, s. 83.

Devletlerin, milletlerin hayatlarında siyasi ve sosyal olaylar kadar buldukları coğrafyanın konumu ve iktisadi imkânları da önemli rol oynar. Dağlık bir coğrafyayı seçen, çevrelerinde köylerle, az sayıda bazı küçük kentleri kapsayan, sayısız kaleden oluşan Nizârî İsmâîlîleri halktan aldıkları çeşitli vergiler, hediyeler, tarım, sanayi, dokumacılık ve dayanışma ile elde ettikleri gelir kaynakları ile ayakta durabilmişlerdir. Yaşamsal değerleri ayakta tutma adına yaptıkları bir takım ekonomik faaliyetlere rağmen sistemli ve sürekli olan aktif bir ekonomi görülmemektedir. Ancak yine de İsmâîlî gruplar tarafından ele geçirilen savunmaya elverişli arazi parçası olan Dar ül Hücreler'de yaşayan Alamut döneminin dağlılar, köylüler ve kentli gruplardan oluşan Nizârî halkının mutlaka kendi aralarında ticari faaliyetler bulunmuştur.

Sonuç itibariyle Nizârî İsmâîlîleri, propaganda çerçevesinde yaptıkları faaliyetlerin en önemli amacı siyasi olarak varlıklarını korumaktır. Bunun için Selçuklu imparatorluğunun muazzam bürokrasi mekanizması içinde yaşayan şehir, göçebe ve köy halkından toplanan vergi, ganimet vs. sayesinde ihtiyaçlarını karşılayıp, legal yâda illegal ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlar, ancak Büyük Selçuklu İmparatorluğunu sarsmayı başaramamışlardır. ©

KAYNAKLAR

- Ateş, Ahmet, "Bâtınîye", *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1949.
- Baykara, Tuncer, "Selçuklularda Vergilere Dair", *IX. Türk Tarih Kongresi*, 1988, s. 689
- Corbin, Tuncer, *İslam Felsefesi Tarihi*, İletişim Yayınları, (Çev Hüseyin Hatemi) , İstanbul, 1986
- Cuveyni, Ata Melik, *Tarih-i Cihanguşa*, Çev.Mürsel Öztürk, Ankara 1999.
- Daftary, Farhad, *Muhâlif İslam'ın 1400 Yılı İsmâîlîler: Tarih ve Kuram*, (Çev. Ercüment Özkaya), Ankara, 2001
- _____;*Medieval İsmâ'îli History and Thought*, Cambridge University Press, New York- USA, 2001.
- _____;*İsmâîlî Literature*, New York, USA, 2004.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Hasan Sabbah'ın Cennet Fedâîleri*, İstanbul, 1975.
- Günaltay, Ş.M. *Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İç yüzü*, Yazan: Muhammed Hammadi b.Malik b. Ebufidal Diyanet İşleri Yayınları, Ankara,1948.
- Halm, Heinz, *The Fatmîds and Their Traditions of Learning*, I.B. Tauris, The İnstitute of İsmâîlî Studies, London, 1997
- Hodgson M.S. Marshall, *The Order Of Assassins*, Mounte & Go, Gravenhage, 1955.
- Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, "Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal", İstanbul, 1985.
- İbn'ü Esir, *El Kamil Fi't -Tarih Tercümesi (İslam Tarihi)* , (Çev. Abdülkerim Özaydın), C.10-11, İstanbul, 1987.
- İbnü'l Adim, *Bugyet-'t-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)* ,*Biblogyarafilelerle Selçuklular Tarihi* ,(Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 1982.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İ.Ü.Edb.Fak.Yayınları, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası,1953 .
- _____; "Selçuklular", *İslam Âlemi Tarih Coğrafya Etnografya ve Biblografya Lûgatı İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yayınevi, C.X, İstanbul, 1967
- Kaygusuz, İsmail, *Nizârî İsmâîlî Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut (Öğretisi, Tarihi, Felsefesi)*, Su yayınları, İstanbul, 2004
- Köymen M. Altay, *Alp Arslan ve Zamanı II*, DTCF A.Ü.Yayınları, Ankara,1983.
- _____; *Selçuklu Veziri, Nizamiül-Mülk ve Tarihi Rolü*, M.K, 1977.
- _____; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri II*, Ankara, 1984.
- _____; *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, DTCF, Ankara, 1982.
- Lewis, Bernard, *Fedâîyan-ı İsmâîşî Tabistan*, Devarpeneh Maatbası, Tahran,1948.
- _____; *The Orginis of İsmâîlîsm*, Cambridge, 1928.
- _____; *The Sources for the History of the Syrian Assisian*, Cambridge ,1928.
- _____; "İsmâîlîler", *İ.A.*, C. V/2, İstanbul, 1960.

- _____; *Haşşaşiler (Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset)* (Çev. Ali Aktan), Sebil Yayınevi, İstanbul, 1999.
- _____; *Haşşaşiler (Radikal Bir Tarikat)*, (Çev. Kemal Sarıözen) Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____; *The Assassins*, Printed Great Britain, London, 1967
- Mantran, Robert, *İslam'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, (Çev. İsmet Kayaoğlu), A.Ü. İlahiyat Fakültesi, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1981.
- Mateos (Urfalı), *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigo'un Zeyli (1136-1162)* (Çev. Hrant D. Anderasyan), (Haz. Eduard Delaurar, Halil İnanc), TTK, Ankara, 1962.
- Müstevfi, *Nüzhet'ül Küllüb*, Tahran, 1913.
- Müneccimbaşı (Ahmet b. Lütfullah), *Câmiu'd -Düvel (Selçuklular Tarihi 1), Horasan-İrak, Kirman ve Suriye Selçukluları* (Yayınlayan ve Nedim Çevirisinden Günümüz Türkçesine Aktaran Ali Öngül), Akademi Kitapevi, İzmir, 2000.
- Saykes, Serperesi, *Tarih-i İran*, (Çev. Seyyid Fahreddin Takiyi Fahr Dayi Geylani), Dünya-yi Kitap, Tahran, 1377.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1986.
- Teyfik b. Ebuziya, *Hasan b. Sabbah*, Ankara, 1699.